

BULLETIN
DU MUSÉE ETHNOGRAPHIQUE
DE BEOGRAD

TOME 27

1964

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПОРЕКЛА ЈАДАРСКОГА ГОВОРА

1. О пореклу јадарскога говора говорићу на основу материјала који сам скупио у Тршићу током своја два боравка у родном селу Вуковом (од 28. VII до 11. IX 1957. и од 20. VII до 27. VII 1963. године). У Јужнословенском филологу књ. XXIII објавио сам рад „Данашњи тршићки говор“.

2. Када се сведу излагања о пореклу јадарског становништва која дају у својим радовима Јован Цвијић („Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице“) и Б. Ж. Милојевић („Рађевина и Јадар“), за историјску дијалектологију важне су ове констатације:

прво. Најбројнији и најмлађи слој становништва јесте динарски слој. Он је дословно преплавио ову област;

друго. У Јадру се, међутим, ипак могу макар само наслутити трагови представника косовско — метохијске струје. Тај слој старији је од динарског;

треће. Такође је изванредно мален и стариначки слој. Он је, природно, најстарији.

3. Као што сам показао у своме раду „Данашњи тршићки говор“, у основици данашњег тршићког говора лежи, разуме се, Вукова гласовна, акценатска, обличка, синтаксичка и лексичка система. Али ипак има и извесних разлика. О оним разликама које су важне за проучавања порекла тршићког одн. јадарскога говора биће речи даље у овоме раду. Међутим, сматрам да већ сада треба да истакнем да у данашњем тршићком говору није сачуван доследан ијекавски изговор рефлекса за стари вокал јат. Данашњи тршићки говор представља слободну мешавину ијекавског и екавског изговора. Подједнако спонтано јављају се и ликови *пјесма*, *ћевџка*, *диете* и ликови *пјесма*, *дѣвџка*, *дѣте* и сл.

У својим радовима „Сремски говор“ и „Прилог проучавању порекла шумадијско — војвођанског дијалекта“ покушао сам да прикажем развитак ових говора који се налазе северно од јадарског. Установио сам *три фазе* у развоју шумадијско — војвођанског дијалекта. У првој фази неизмењено јат имало је вредност гласа између *е* и *и*. Благодарени тој вредности и суседству са босанским икавским говорима, на терену шумадијско — војвођанског дијалекта јат се развило у *и* у познатим позицијама (*нисам*, *ди је*, *гни-*

здо, гњиван, сикира и сл., мешање префикса *пре-* и *при-* и сл.). Основна особина друге фазе јесте утврђивање екавизма помогнуто средњовековним становништвом Србије. У трећој фази херцеговачко динарско становништво доноси систем од четири акцента и упућује развитак деклинације у вуковском правцу.

Мислим да се на основу излагања у поменутиим мојим радовима о Тршићу и шумадијско — војвођанском дијалекту као и на основу материјала који сам скупио у Тршићу 1963. године може указати такође на три фазе у развоју тршићког односно у једном одређеном смислу и јадарскога говора. Покушаћу да прикажем основне карактеристике сваке од ових фаза посебно. Из даљег излагања видеће се и разлика између фаза у развоју шумадијско-војвођанског дијалекта и фаза у развоју јадарскога говора.

4. Прва фаза: период пре динарских досељавања. С обзиром на то да је тршићко становништво досељено, сам Тршић није могао одржати непрекинут континуитет са предмиграционим слојем. Али, као што сам рекао, Б. Ж. Милојевић наводи да у Јадру има и старинаца из ранијих времена. Тршић, разуме се, треба гледати и у светлости јадарскога говора као целине. А у том реду мисли треба рећи и ово: Када су се прилике примириле после миграција, нема сумње да су и извесне предмиграционе говорне црте почеле да заузимају своје место у формирању онога што би се могло назвати савременим јадарским односно тршићким говором.

5. Које су то црте? Ту пре свега долазе оне појаве у којима се данашњи тршићки говор не слаже ни са Вуком ни са Пивом и Дробњаком а чија је старина утврђена у радовима из историјске дијалектологије.

1) Најпре треба говорити о односу префикса *прѣ-* и *при-*. У вези с односом префикса *пре-* и *при-* данашњи тршићки говор разликује се од Вука. У Тршићу је ситуација оваква:

а) Префикс *пре-* (< *прѣ-*) у великом броју случајева добро се чува: *прѣгрѣ*, *прѣкопамо*, *прѣсаћују*, *прѣдошње*, *прѣбацити*.

б) У мањем броју случајева јавља се *при-* (: *прѣ-*): *око Придображѣња*, *прибаци прико њега*, *прибацили*, *присретну* (*begegnet*).

в) Изворни префикс *при-* чува се у тршићком говору: *пријатељ*, *по природи*, *примају*, *причал' су*, *причешћује*.

г) Међутим, често место изворног *при-* долази *пре-*: *свѣ се прѣбави за славу*, *прѣзнају*, *прѣкучили близу*, *прѣлѣпљен*, *прѣметио*, *прѣслоња ус кућу*.

д) Прилог *прѣ* гласи двојачко у Тршићу: *прије* и *прѣ*.

ђ) Предлози *пред*, *преко* и *према* гласе такође двојачко у Тршићу: *пред*, *преко*, *према* и *прид*, *прико*, *прима*.

Разликујући се од Вука и Пиве и Дробњака, Тршић се слаже у овој особини са шумадијско-војвођанским дијалектом.

У своме раду „Сремски говор“ покушао сам да објасним ситуацију у вези са односом префикса *пре-* и *при-* у шумадијско-војвођанском дијалекту. Мислим да се нешто слично може рећи и за тршићки а то значи и јадарски терен. Изгледа, наиме, да се у говорима северо-западне Србије уопште, под утицајем босанских икаваца, најпре *прѣ-* развило у *при-*. Касније су дошли на овај терен представници оних говора који су добро разликовали префиксе *пре-* и *при-*. Тако је до-

шло до народне употребе и *при-* (< *прѣ-*) и *пре-* (: *прѣ-*) што је до вело до мешања и *пре-* (< *прѣ-*) са изворним *при-*. Јављање *при-* (: *прѣ-*) прилично је дубоке старине и припада раним фазама развика говора на терену северозападне Србије. Та стара црта, као што сам истакао, спаја јадарски са шумадијско-војвођанским тереном.

Није тешко објаснити зашто ове појаве нема код Вука. Он је ту чувао ситуацију каква је морала бити код динарских досељеника, тј. разликовао је ова два префикса добро.

Тек када су престала насељавања и кад су се прилике почеле смиривати, наново су почеле да избијају и разне појаве које је динаризација пригушивало. Као резултат свега тога — створена је данашња тршићка ситуација у вези с префиксима *прѣ-* и *при-*.

2) У Тршићу се јављају у некојим категоријама неакцентоване дужине којих нема код Вука и Даничића али које постоје и у козовско-ресавском дијалекту и у шумадијско-војвођанском дијалекту (*дчѣв, сѣјин, — њѣгѣв, — инстр. једн. нѣжѣм* и сл.).

Јасно је да је то стара веза међу овим говорима (в. и рад „Сремски говор“, Српски дијалектолошки зборник, књ. XIV, стр. 394).

3) У радовима „Придевски акценат у мачванском говору“ и „Сремски говор“ показао сам старину појаве која се манифестује тако што је у Мачви и Срему знатно више двосложних придева који у неодређеном виду имају неки од силазних акцената (˘ или ˘˘) а у одређеном виду добијају (˘˘) на првоме слогу.

Та се старина може утврдити на овај начин. Код придева типа *нѣв* акценат *нѣвѣ* — стари је акценат одређеног вида. С овог акценатског типа такав акценат одређеног вида пренео се аналогично и на придеве типа *здрав* (*здравѣ*). Из напоредне употребе акцената *здравѣ* и *старѣ* дошло је и до појаве акцената *старѣ* а, у даљој конеквенцији, и до акцента *младѣ* и др. Но, како је однос *стар* — *старѣ* у штокавским говорима о којима је реч одавно престао бити продуктиван, јасно је да се цео овај процес могао одиграти само у додиру двају говора: једног, западнијег, ближег чакавском (где је нпр. и однос *здрав* — *здравѣ* још морао бити жив) и другог, источнијег где тај процес није био продуктиван. А да би поменути процес могао у западносрбијанским говорима добити тако широке размере какве има, то укрштање морало је бити врло старог датума.

За нас је у овој прилици важно да нагласимо да ова појава постоји и у данашњем тршићком говору (*здравѣ, слабѣ, благѣ, љутѣ, нѣзнѣ, ладнѣ, празнѣ* и сл.), где је њена старина такође неоспорна.

4) У акценатском односу *мени* — *кѣд мене* у питању је акценатска разлика створена деловањем Сосировог закона, што је јасан доказ дубоке старине ове појаве која постоји и у данашњем тршићком говору и, самим тим, указује на предмиграционе трагове у Јадру (в. и „Сремски говор“, СДЗб XIV, стр. 270—275).

6. Разумљиво је што су малобројне појаве које говоре о предмиграционој ситуацији у Јадру: томе је узрок састав данашњег јадарског становништва. Важно је истаћи да све четири ове појаве постоје и у шумадијско — војвођанском дијалекту, што несумњиво указује на предмиграциону блискост јадарског и шумадијско-војвођанског терена.

7. Друга фаза: динарска досељавања. Њу потврђују појаве у данашњем тршићком говору у којима се он слаже са Пивом и Дробњаком.

8. Потребно је, најпре, рећи коју реч о самој четвороакценатској системи, једнакој, дакако, и Тршићу, и Вуку, и Пиви и Дробњаку. За шумадијско-војвођански дијалекат *Б е л и ћ* оправдано претпоставља да је четвороакценатска система у њему раширена динаризацијом. Не би било оправдано тврдити да је апсолутно тако било и у Јадру. Можда је ипак боље допустити могућност да је близина Јадра динарским жариштима у којима је настала четвороакценатска система омогућавала зачињање сличних процеса и у самом јадарском говору. Но и у томе случају ваља истаћи благотворан утицај динарске имиграције у ширењу четвороакценатске системе у Јадру.

9. Иначе, и међу појавама које постоје и у данашњем тршићком говору и у Пиви и Дробњаку има неколико категорија.

То су, најпре, оне појаве у којима се данашњи тршићки говор слаже са Пивом и Дробњаком и са Вуком а и са шумадијско-војвођанским дијалектом. У питању су несумњиво појаве које су донели ранији досељеници, чим су могле да се тако широко распростру. То је, у вези с акцентима, ситуација у ген. плур. именица *o/ĭo* — основа маск., затим ситуација у глаголском придеву радном типа *òтровāла, др̄жāла, òбећāла*. Овде бих навео и глаголски придев радни глагола *чйтати* — *чйтō*, који тако гласи и у Пиви и Дробњаку, и у Даничића, и у данашњем тршићком говору и у Мачви, иако је у Поцерини *чйтō*.

10. Има извештан број појава у којима се данашњи тршићки говор слаже и с Пивом и Дробњаком и шумадијско-војвођанским дијалектом а разликују од Вука односно Даничића. Контракција завршне вокалске групе у глаголском придеву радном појава је опште-српскохрватска. — Промена *ж* у *р* у *мòрѣм* свакако показује да су је донели Динарци који су дошли касније од Вукових и нису били од утицаја на војвођанске говоре. — О придевима типа *мòмкōв, òчѣв, сѣстрѣн* говорили смо напред, а в. и мој рад „Дужина суфиксовог вокала код присвојних придева на *-ин, -ов (-ев)* у Вука и у данашњем тршићком говору“ (Ковчежић III). — Ситуација у лок. синг. именица *o/ĭo* — основа маск. вероватно је плод новијег развика. — Можда се то може рећи и за пл. именица неутр. *т* — основа типа *дугмѣта*. — Али ће свакако дублетски акценат глаголског придева радног од тросложних глагола сложених од *йћи* бити из периода ране динаризације (*йзишō* — *изйшō*) а исто се може рећи и за 1. и 2. пл. през. типа *печѣмо* — (Даничићево *печѣмо* производ је новијег уједначавања у свим лицима през.). — За глаголски придев трпни глагола *учинити* Даничић не наводи акценат *учињѣна* какав је у Пиви и Дробњаку, данашњем тршићком говору и у Мачви. Но ако је тако код Даничића, ми још увек не знамо да ли је тако било и код Вука (или онако како је данас у Тршићу).

11. Има, затим, појава којима се данашњи тршићки говор слаже са Пивом и Дробњаком и Вуком а разликује од шумадијско-војвођанског дијалекта. Њих су свакако учврстили они познији Динарци који нису могли у шумадијско-војвођанском дијалекту деј-

ствовати на начин и у мери како су то чинили у Јадру. Тако се може објаснити што у данашњем тршићком говору, као и у Пиви и Дробњаку и код Вука, постоје само акценти *умрѣти, испекла*, док се, као што је познато, у шумадијско-војвођанском дијалекту јављају дублети: *умрѣти — умрѣти, испекла — испекла*.

12. Постоје, даље, у данашњем тршићком говору појаве којима се он слаже са Пивом и Дробњаком а разликује и од Вука и од шумадијско-војвођанских говора. Њих су свакако донели Динарци који су дошли у Тршић касније од Карацићевих, вероватно у другој половини 18. века, када је и дошао највећи број досељеника из Херцеговине, Дробњака и Пиве. Такав је, нпр., акценат ном. пл. *вѣнци, мѣмци*, метатонијски акценат *на врѣга* и акценат през. *пѣзовѣ*.

13. Има, најзад, појава за које је, мислим, оправдано рећи да су их у данашњи тршићки говор (и шумадијско-војвођански дијалекат) донели босански досељеници. То је, најпре, промена личних имена типа *Драго — Драгѣ — Драгѣн*; затим, заменички акценат *ѡвѣј, ѡнѣј*, познат данашњем тршићком говору, шумадијско-војвођанском дијалекту, фојничком и посавском славонском говору.

14. Трећа фаза: постмиграциони развитак. Већ сам истакао да су, пошто су се примириле прилике после динаризације, приликом формирања данашњег јадарског говора поново почеле да, као острвца после набујале реке, искрсавају преддинарске одлике говора овога краја. Говорио сам које су гласовне и акцентатске појаве у питању. Но није само то карактеристика развитка тршићког односно јадарског говора после снажних динарских имиграција. У ослобођеној Србији тршићки се говор нашао под утицајем шумадијско-војвођанског дијалекта. У вези са гласовним појавама ту је пре свега ширење екавизма. Тај утицај није остао без последица и на тршићку акцентуацију. Њиме сам тумачио губљење дужина у данашњем тршићком говору. С обзиром на то да није у питању велики број категорија у којима се у данашњем тршићком говору губе дужине, не може бити говора о преддинарском континуитету између источнијих србијанских говора и овога терена, какав је иначе случај у шумадијско-војвођанском дијалекту, већ је у питању баш утицај севернијих србијанских говора који припадају шумадијско-војвођанском дијалекту.

Из целокупног овог излагања виде се сличности и разлике у појединим фазама развитка шумадијско-војвођанског дијалекта и јадарског говора. У првој фази оба ова терена била су у ближем контакту са западнијим, икавским говорима. Карактеристика друге фазе у развоју шумадијско-војвођанског дијалекта јесте ширење и дефинитивно утврђивање екавизма у овоме дијалекту. Јадарски говор у својој другој фази преплављен је динарским досељеницима који су овде, разуме се, утврдили ијекавизам. У трећој фази шумадијско-војвођански дијалекат претрпео је динаризацију чиме је на овоме терену раширена четвороакцентска система млађих новоштокавских говора и књижевни облици деклинације. Трећу фазу у развоју јадарског говора представља постмиграциони развитак са постепеним продирањем екавизма онако како то показује данашњи тршићки говор.

*
* *
*

15. На крају две напомене. Прва. Овде сам показао само основне карактеристике развита данашњег тршићког (јадарског) говора. Надам се да ћу ускоро моћи о свему овоме говорити опширније.

Друго. Потребно је, сматрам, да наведем литературу којом сам се служио пишући овај свој рад:

¹ Белић А., О српским или хрватским дијалектима, Глас 78, стр. 60—164.

² Белић А., Штокавски дијалекат, Н. енци. Ст. Станојевића IV, стр. 1064—1077.

³ Brozović Dalibor, Izvještaj o istraživanju govora u dolini rijeke Fojnice, Ljetopis JAZU књ. 62, стр. 375—381.

⁴ Вуковић Ј., Говор Пиве и Дробњака, Јужносл. филолог књ. XVII, стр. 1—114.

⁵ Вуковић Ј., Акцент говора Пиве и Дробњака, Српски дијал. зборник X, 187—417.

⁶ Даничић Б., Српски акценти, Бгд. 1925.

⁷ Ivić P., Die serbokroatischen Dialekte, Хар 1958.

⁸ Ivšić Stj., Današnji posavski govor, Rad 196, 197.

⁹ Карацић Вук Стеф., Српски рјечник.

¹⁰ Милојевић Б. Ж., Раћевина и Јадар, СЕЗб XX, 633—936.

¹¹ Московљевић М. С., Акцентски систем поцерског говора, Библиотека Јужносл. Филолога књ. 1.

¹² Цвијић Ј., Метанастизичка кретања, њихови узроци и последице, СЕЗб XXIV, 1—96.

¹³ Сем тога наводио сам грађу и тумачења из ових својих радова:

— Данашњи тршићки говор, Јужносл. фил. XXIII, 263—274.

— Прилог проучавању порекла шумадијско-војвођанског дијалекта, Наш језик XI, 44—56.

— Сремски говор, Срп. дијал. зб. XIV, 200—412.

— Једно акцентско питање, Јужносл. фил. XXIII, 227—233.

— Neakcentovane dužine u govoru Mačve, Pitanja književnosti i jezika IV и V св. Б, 127—134.

— Прилог за утврђивање српскохрватске акцентуације, Наш језик XIII 246—264.

— Придевски акцент у мачванском говору, ЈФ XXIV, 321—326.

— Глаголски акцент у мачванском говору, Зборник МС за филологију и лингв. VI 129—137.

— Акцентски речник шабачкога говора, Зб МС за филологију и лингв. IV и V 225—234.